

ADABIYOT DARSLARIDA PISA FORMATIDAGI SAVOLLAR ORQALI O'QUVCHILARNING TAHLILIIY VA TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Jabborova Gulchexra Abdumo'min qizi

Guliston davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va tillarni o'qitish kafedrası.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22894311>

Annotatsiya: Ushbu tezisda adabiyot darslarida PISA o'qish savodxonligi formatidagi savollardan foydalanish orqali o'quvchilarning tahliliy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari yoritiladi. PISA yondashuvida matndan axborotni topish, ma'noni tushunish va integratsiya qilish, matn mazmuni hamda shaklini baholash kabi kognitiv jarayonlarning adabiy ta'lim bilan uyg'un jihatlari tahlil qilinadi. Badiiy matnga doir savollarni fakti qayta aytishga emas, dalil izlash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, muallif pozitsiyasini talqin etish va turli qarashlarni baholashga yo'naltirish o'quvchining mustaqil mushohadasini faollashtirishi asoslanadi. Natijada PISA formatidagi savollar adabiyot darsida o'qish savodxonligi, mantiqiy asoslash va refleksiv baholashni integratsiyalovchi samarali didaktik vosita sifatida namoyon bo'lishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: adabiyot darsi, PISA, o'qish savodxonligi, badiiy matn, tahliliy fikrlash, tanqidiy fikrlash, interpretatsiya, dalillash, refleksiya, savol-topshiriq.

Abstract: This thesis examines the didactic potential of developing students' analytical and critical thinking through the use of questions in the PISA reading literacy format in literature lessons. It analyzes the cognitive processes emphasized in the PISA approach, including locating information in a text, understanding and integrating meaning, and evaluating the content and form of a text, as well as their alignment with literary education. The study substantiates that directing questions about literary texts toward finding evidence, identifying cause-and-effect

relationships, interpreting the author's position, and evaluating different perspectives, rather than simply recalling facts, stimulates students' independent thinking. The findings demonstrate that PISA-format questions can serve as an effective didactic tool for integrating reading literacy, logical reasoning, and reflective evaluation into literature lessons.

Keywords: literature lesson, PISA, reading literacy, literary text, analytical thinking, critical thinking, interpretation, argumentation, reflection, questions and tasks.

Аннотация: В данной тезисной работе рассматриваются дидактические возможности развития аналитического и критического мышления учащихся посредством использования на уроках литературы вопросов в формате читательской грамотности PISA. Анализируются когнитивные процессы, характерные для подхода PISA, такие как поиск информации в тексте, понимание и интеграция смысла, оценка содержания и формы текста, а также их взаимосвязь с литературным образованием. Обосновывается, что ориентация вопросов к художественному тексту не на воспроизведение фактов, а на поиск доказательств, выявление причинно-следственных связей, интерпретацию авторской позиции и оценку различных точек зрения способствует активизации самостоятельного мышления учащихся. В результате показано, что вопросы в формате PISA могут выступать эффективным дидактическим инструментом, интегрирующим читательскую грамотность, логическое обоснование и рефлексивное оценивание на уроках литературы.

Ключевые слова: урок литературы, PISA, читательская грамотность, художественный текст, аналитическое мышление, критическое мышление, интерпретация, аргументация, рефлексия, вопросы и задания.

Zamonaviy adabiy ta'limning muhim vazifalaridan biri o'quvchini badiiy matn mazmunini eslab qolishga emas, balki uni anglash, talqin qilish, dalillarni

o'zaro bog'lash va asoslangan munosabat bildirishga o'rgatishdir. PISA o'qish savodxonligi konsepsiyasi o'qishni shaxsiy maqsadlarga erishish, bilim va imkoniyatlarni rivojlantirish hamda jamiyat hayotida ishtirok etish uchun matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, ularni baholash, ular haqida fikr yuritish va matn bilan faol munosabatga kirishish jarayoni sifatida izohlaydi [1]. Bunday yondashuv adabiyot darslarida badiiy asarni faqat syujet va obrazlar tizimi darajasida o'rganish bilan cheklanmasdan, matnning yashirin ma'nolari, muallif pozitsiyasi, qahramon motivlari va badiiy detallarning funksiyasini anglashga imkon beradi. PISA formatidagi savollar o'quvchini tayyor javobni takrorlashdan matnga tayangan holda mustaqil xulosa chiqarishga olib borishi bilan alohida didaktik ahamiyatga ega.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil va didaktik modellash tirish metodlaridan foydalanildi. PISA o'qish savodxonligida belgilangan axborotni topish, tushunish, integratsiya qilish, baholash va refleksiya qilish jarayonlari adabiyot darslaridagi savol-topshiriqlarning kognitiv vazifalari bilan qiyoslandi. Matnni tushunish o'quvchi, matn va faoliyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasi ekanligi haqidagi ilmiy qarash [2] metodik asos sifatida qabul qilindi. Tahliliy fikrlash matn elementlari o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash, dalillarni guruhlash va sabab-oqibat bog'lanishlarini ochish bilan, tanqidiy fikrlash esa fikrni tekshirish, dalilning ishonchliligini baholash, muqobil talqinlarni qiyoslash va asoslangan xulosa chiqarish bilan tavsiflandi. Facione tomonidan ajratilgan interpretatsiya, tahlil, baholash, xulosa chiqarish va izohlash kabi ko'nikmalar tanqidiy fikrlashning mazmuniy mezonlari sifatida e'tiborga olindi [3].

Tahlil natijalari PISA formatidagi savolning didaktik qiymati uning tashqi shaklida emas, balki o'quvchini bajarishga majbur etadigan kognitiv harakatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Adabiyot darsida "Qahramon nima qildi?" kabi savol voqeani qayta tiklashga xizmat qilsa, "Qahramon qarorining sababini matndagi ikki dalil asosida tushuntiring" shaklidagi savol matndan tegishli axborotni tanlash, uni

o'zaro bog'lash va xulosa chiqarishni talab qiladi. Shu tariqa o'quvchi javobni xotiradan qayta ishlab chiqarmaydi, balki matnning mazmuniy tuzilishini tahlil qiladi. Kintschning matnni tushunish haqidagi konsepsiyasida ham o'quvchining alohida ma'lumotlarni umumiy mazmuniy modelga birlashtirishi chuqur anglashning muhim sharti sifatida qaraladi [4].

PISA formatidagi savollar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda ayniqsa baholash va refleksiya bosqichida samarali bo'ladi. Badiiy qahramonning xatti-harakatiga munosabat bildirishda o'quvchidan shunchaki "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" degan javob talab qilinmasdan, qarorini matndagi dalillar bilan asoslash so'ralganda fikrning mantiqiyligi va dalilga tayanganligi kuchayadi. Bir voqea yoki obrazga ikki xil talqin taklif etilib, qaysi talqin matnga ko'proq mos kelishini asoslash vazifasi berilganda o'quvchi dalillarni saralaydi, qarama-qarshi fikrlarni solishtiradi va ularning kuchli hamda zaif tomonlarini aniqlaydi. Bu tanqidiy fikrlashni kundalik mulohazadan ajratib turuvchi muhim belgidir. Halpern va Dunn tanqidiy fikrlashni maqsadga yo'naltirilgan, asoslangan va turli vaziyatlarga ko'chirilishi mumkin bo'lgan fikrlash ko'nikmalari bilan bog'laydi [5].

Adabiyot darsida bunday savollarni qo'llash badiiy matnning estetik xususiyatlarini ham chuqurroq idrok etishga xizmat qiladi. Masalan, muallif nima uchun aynan muayyan detalni takrorlagani, tasvir vositasi qahramon ruhiy holatini qanday ochgani yoki hikoya yakunidagi o'zgarish avvalgi voqealar bilan qanday bog'langanini aniqlashga qaratilgan savollar o'quvchidan matnning turli qismlari o'rtasida semantik aloqa o'rnatishni talab qiladi. Bunda o'qish strategiyalaridan ongli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Afflerbach, Pearson va Paris o'qish strategiyalarini maqsadli va ongli faoliyat sifatida ko'rsatib, ularni avtomatlashgan o'qish ko'nikmalaridan farqlaydi [6]. Demak, o'quvchiga faqat savol berish emas, balki dalilni qayerdan izlash, turli parchalarni qanday qiyoslash va xulosaning matnga mosligini qanday tekshirishni ham o'rgatish zarur.

PISA formatini adabiy ta'limga moslashtirishda savollarning murakkabligi bosqichma-bosqich oshirilishi muhim. Dastlab o'quvchi matndan aniq ma'lumotni topadi, keyin turli parchalar orasidagi bog'lanishni aniqlaydi, undan so'ng xulosani asoslaydi va nihoyat matnning mazmuni yoki muallif tanlagan ifoda usuliga baho beradi. Bunday izchillik savolni oddiy nazorat vositasidan fikrlash faoliyatini tashkil etuvchi didaktik mexanizmga aylantiradi. Shuningdek, ochiq javobli savollarda baholash mezonining oldindan belgilanishi o'quvchining fikr erkinligini cheklamasdan, javobning matnga tayanganligi va mantiqiy izchilligini tekshirish imkonini beradi. Shu jihatdan PISA modeli o'qituvchiga badiiy matn yuzasidan birgina "to'g'ri javob"ni izlashdan ko'ra, asoslangan talqinlar diapazonini boshqarishga yordam beradi.

PISA formatidagi savollar baholash jarayonini ham mazmunan o'zgartiradi. O'qituvchi faqat yakuniy javobni tekshirish bilan cheklanmay, javobning dalillanganligi, matnga mosligi, sababiy izchilligi va talqinning mantiqiy asosini hisobga oladi. Bu yondashuv o'quvchining o'z fikrini qayta ko'rib chiqishi va xulosasini dalil bilan tekshirishiga sharoit yaratadi. Natijada adabiyot darsida o'qish savodxonligi va adabiy-estetik tahlil bir-biridan ajralgan faoliyat sifatida emas, balki yagona fikrlash jarayonining tarkibiy qismlari sifatida shakllanadi.

Adabiyot darslarida PISA formatidagi savollardan maqsadli foydalanish o'quvchilarning badiiy matndan zarur axborotni topish, ma'lumotlarni integratsiyalash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, muallif va qahramon pozitsiyasini talqin qilish, muqobil qarashlarni qiyoslash hamda o'z xulosasini dalillar bilan asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunday savollar reproduktiv o'qishdan tahliliy o'qishga, subyektiv munosabatdan dalillangan baholashga o'tishni ta'minlaydi. Shu bois PISA formatining didaktik tamoyillarini adabiyot darslarining estetik va metodik xususiyatlariga moslashtirish o'quvchilarda tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. OECD. *PISA 2018 Assessment and Analytical Framework*. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 308 p. – DOI: 10.1787/b25efab8-en.
2. Snow C.E. *Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension*. – Santa Monica, CA: RAND, 2002. – 156 p. – ISBN 0-8330-3105-8.
3. Facione P.A. *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Research Findings and Recommendations*. – Millbrae, CA: California Academic Press, 1990. – 112 p. – ERIC ED315423.
4. Kintsch W. *Comprehension: A Paradigm for Cognition*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 461 p. – ISBN 978-0-521-62986-7.
5. Halpern D.F., Dunn D.S. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. – 6th ed. – New York; London: Routledge, 2023. – 592 p.
6. Afflerbach P., Pearson P.D., Paris S.G. Clarifying Differences Between Reading Skills and Reading Strategies // *The Reading Teacher*. – 2008. – Vol. 61, No. 5. – P. 364–373. – DOI: 10.1598/RT.61.5.1.